

МІЖНАРОДНЕ
ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

УДК 341.922:349.6

А. В. Кірющенко, викл.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, УкраїнаПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена проблемі міжнародно-правового регулювання охорони природного середовища під час збройних конфліктів. Проаналізовано цілий ряд документів, норми яких спрямовані на запобігання, обмеження й усунення збитку природному середовищу в період збройних конфліктів. Обґрунтована необхідність розвитку й удосконалення норм міжнародного гуманітарного права про захист навколишнього природного середовища.

Ключові слова: природне середовище, міжнародно-правова охорона природного середовища, збройні конфлікти, міжнародні договори, конвенції.

Захист навколишнього природного середовища є однією з актуальних проблем сучасності, тому що здорова природа є спільним благом усього людства. Поняття “природне середовище” містить у собі безліч об’єктів природного (живого) середовища (флори, фауни), неживої природи (літосфери, водного, повітряного і космічного простору), а також унікальні природні комплекси, створені людиною у процесі її взаємодії з природою.

Норми про охорону довкілля в силу великої значущості цієї проблеми містяться в багатьох галузях міжнародного права — морському, повітряному, космічному, гуманітарному.

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу зумовив безпрецедентний за своїми масштабами і наслідками вплив людини на природу. Інтенсивне використання природних ресурсів, забруднення біосфери планети створюють загрозу для виживання людства, ставлять його на грань екологічної катастрофи. Величезний збиток природному середовищу завдають збройні конфлікти. Це не може не викликати занепокоєності народів і світового співтовариства в цілому за збереження середовища життя людини.

Прагнення держав забезпечити охорону навколишнього природного середовища виявляється у прийнятті ними цілого комплексу міжнародних актів у цій галузі. Право людей на здорове природне середовище розглядається в конституціях багатьох держав як одне з основних прав людини. Ця проблема стала предметом переговорів між державами, вона обговорюється багатьма міжнародними урядовими і неурядовими організаціями. Глобальний характер природоохоронної діяльності викликає необхідність укладання безлічі міжнародних договорів, норми яких спрямовані на міжнародно-правову охорону довкілля в мирний час і в період збройних конфліктів.

Аналіз цих документів свідчить, що під міжнародно-правовою охороною природного середовища розуміється система міжнародно-правових засобів, спрямованих на запобігання, обмеження й усунення збитку природному середовищу в мирний час і в період збройних конфліктів, а також на раціональне використання природних ресурсів.

Особливу загрозу для довкілля являють збройні конфлікти, наслідком яких є величезний, часто непоправний збиток, заподіяний під час бойових дій застосуванням дефоліантів, протипіхотних мін, мін-пасток, запальної зброї, затоплення величезних площ місцевості в результаті руйнування дамб, забруднення морських просторів нафтою, атмосфери — різними шкідливими газами тощо.

Дотепер багато колишніх бойових полів Першої і Другої світових воєн залишаються непридатними для оброблення земель і небезпечними для життя людей через нерозірвані снаряди, міни, які ще залишаються незнешкодженими на території багатьох держав. Якщо додати до цього важкі наслідки воєн в Індокитаї, ірано-іракської 1980-1987 рр., Афганістані, у Перській затоці 1991 р., Югославії, Чечні, Іраку й ін., то картина виявляється ще більш жахаючою і похмурою [1].

Шкідливі наслідки воєнних дій порушують здатності екосистем до саморегуляції, ініціюють процеси деградації в навколишньому середовищі і настільки погіршують параметри екосистем, що б наступне їх відновлення вимагає величезних зусиль і матеріальних витрат. Зміна екосистем після могутнього впливу війни буде протікати набагато повільніше, ніж до шкідливого навантаження. Це є однією з важливих причин, через яку необхідно приділяти велику увагу захисту навколишнього середовища у період збройних конфліктів.

Незважаючи на те, що під час збройних конфліктів наноситься довгостроковий, а нерідко непоправний збиток навколишньому середовищу, природні об'єкти в початковий період розвитку міжнародного гуманітарного права були захищені як предмети права власності (ст. XXIII Положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р.) [2, 27]. Однак з розвитком науково-технічного прогресу й удосконалюванням озброєнь стало очевидно, що застосування сучасної зброї в умовах збройних конфліктів загрожує великою небезпекою довкіллю, цивільному населенню й об'єктам, а тому вимагає спеціальних заходів щодо забезпечення їхнього захисту.

З цією метою як розвиток згадуваних принципів міжнародного гуманітарного права — обмеження воюючих у виборі методів і засобів ведення війни, охорони довкілля — державами було укладено ряд угод, спрямованих на захист навколишнього середовища у період збройних конфліктів. Так, у Додатковому протоколі 1 1977 р. закріплена норма, за якою забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, що мають своєю метою заподіяти (або, як можна очікувати, заподіють) великий, довгостроковий і серйозний збиток природному середовищу (п. 3 ст. 35) [3, 753]. У статті 55 цього ж документа відзначається, що при веденні воєнних дій виявляється турбота про захист природного середовища від великого, довгострокового і серйозного збитку. Захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті заподіяти (або, як можна очікувати, заподіють) такий збиток природному середовищу і тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [3, 763]. В обох статтях йдеться про можливе заподіяння в ході воєнних дій “великого, довгострокового і серйозного збитку” природному середовищу. Однак ні в названих статтях, ні в інших нормах Додаткового протоколу 1 не розкривається зміст цього поняття, що істотно послаблює її нормативний зміст.

Правда, у ст. 55, на відміну від ст. 35 Протоколу 1, можливе нанесення збитку навколишньому середовищу погоджується з нанесенням збитку “здоров”ю або виживанню населення” і вказується на те, що заподіяння збитку природному середовищу в якості репресалій забороняється.

Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. безпосередньо заборонила використання навколишнього середовища (як видно з її назви) у військових або ворожих цілях [4, 617].

Приймаючи цей документ, держави-учасники керувалися прагненням “внести вклад... у справу рятування людства від небезпеки використання нових засобів ведення війни”, виходили з того, що “науково-технічний прогрес може відкрити нові можливості в галузі впливу на природне середовище” і що “військове або будь-яке інше вороже використання таких засобів могло б мати згубні наслідки для добробуту людей” (преамбула до Конвенції).

Основні зобов'язання держав сформульовані в ст. I Конвенції:

– уникати військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки як способи руйнування, нанесення збитку або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці;

– не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-як державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення названої вище діяльності.

Під “засобами впливу на природне середовище” у Конвенції розуміються будь-які засоби щодо змін шляхом навмисного керування природними процесами динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу й атмосферу, або космічного простору (ст. II) [5, 269].

Конвенція, таким чином, не допускає ніяких способів військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, якщо ці засоби мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки як способи руйнування, нанесення збитку іншій державі.

Держави-учасники зобов'язалися вживати заходи відповідно до своїх конституційних процедур по забороні і запобіганню будь-якої діяльності, що суперечить положенням названого документа.

Чим же відрізняються положення Протоколу I від Конвенції 1977 р. у частині, що до збереження навколишнього середовища? Розходження цих документів полягає в тому, що Протокол I забороняє використовувати методи і засоби ведення війни, які можуть завдати шкоди природному середовищу, тобто порушити її життєво важливу природну рівновагу, а разом з тим послабити бойові можливості супротивника, заподіяти шкоду цивільному населенню, а Конвенція забороняє вплив на природне середовище як засіб ведення війни, тобто навмисне керування природними процесами в інтересах однієї воюючої сторони, яке може викликати руйнування озонного шару Землі, цунамі, урагани, землетруси тощо, відомі ще як “геофізична війна”. Основними способами ведення “геофізичної війни” є: зміна метеорологічних умов (“метеорологічна війна”); знищення рослинного покриву і поверхневого шару ґрунту (“екологічна війна”). Американська армія в Індокитаї, ведучи “метеорологічну війну”, штучно викликала зливи в низинних районах суші, що вело до повеней і загибелі посівів. Під поняття “метеорологічна війна” підпадає також зміна температурного режиму місцевості, напрямок руху й інтенсивності тропічних циклонів (тайфунів) і цунамі.

Ведучи “екологічну війну”, США застосовували хімічні речовини для знищення рослинного покриву. Так, тільки на території Південного В'єтнаму американська армія застосувала гербіциди на площі 1,7 млн. га. За допомогою “римського плуга” знищувався верхній родючий шар ґрунту (“римський плуг” — це тридцятидвотонний броньований трактор, що може валити дерева практично будь-якого розміру). У цілому таким шляхом тільки в Південному В'єтнамі американська вояччина знищила 350 тис. га лісів, тисячі га каучукових плантацій, фруктових садів. Штучно викликалися “вогненні смерчі” для випалювання величезних ділянок джунглів. Ці операції призвели до тривалого періоду екологічного занепаду.

Такі дії армії США в Індокитаї дали підставу генеральному секретареві ООН заявити, що “у Сполучених Штатах, більш ніж будь-де, приділяється увага зміні погоди як можливий засіб ведення війни шляхом штучного викликання дощу, створення туману, зміни напрямку ураганів тощо. Це питання погоджується з більш широкою проблемою зміни навколишнього середовища як засіб ведення війни” [6, 104].

Якщо Протокол 1 забороняє застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій щоб уникнути заподіяння збитку природному середовищу, що має загальний критерій і характеризується трьома ознаками — “великий, довгостроковий і серйозний”, то, відповідно до Конвенції, держави зобов’язуються не застосовувати засобів впливу на природне середовище, що мають “широкі, довгострокові або серйозні наслідки”, тобто практично повторені ті ж ознаки, але написані зі сполучником “або” (а не “і” як у Протоколі). Сформульована у такий спосіб норма Конвенції забороняє застосування всіх методів і засобів впливу на природне середовище, які порушують хоч одну із трьох перерахованих ознак, що значно розширює сферу її застосування.

Протокол наголошує на захисті природного середовища, незалежно від застосовуваної зброї, а Конвенція спрямована конкретно на заборону “військового або будь-якого іншого ворожого” використання засобів впливу на природне середовище. Норми Протоколу застосовуються тільки у період збройного конфлікту, а положення Конвенції діють у мирний і воєнний час.

У цих двох документах деякі терміни тлумачаться по-різному. У тексті Конвенції термін “широкий” розуміється як такий, що стосується території розміром у кілька сотень квадратних кілометрів, термін “довгостроковий” — період у кілька місяців, а термін “серйозний” означає значне порушення нормального перебігу життя людини, істотний збиток, що завдається природним економічним ресурсам або іншому надбанню. У Протоколі поняття “великий” означає територію площею меншу, ніж кілька сотень квадратних кілометрів, “довгостроковий” означає десять років або більше, а “серйозний” означає “збиток, що протягом тривалого часу ставить під загрозу виживання цивільного населення або може викликати серйозні проблеми зі здоров’ям” [7, 26].

У ряді статей Протоколу 1 сформульовані положення, що забезпечують непрямий захист природного середовища. Так, стаття 54 забороняє піддавати нападу або знищувати, або зробити непридатними об’єкти для виживання цивільного населення, такі, як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, посіви, худобу, спорудження для постачання питною водою.

Розуміння державами того, що застосування заборонених методів або засобів ведення війни може заподіяти великий, довгостроковий і серйозний збиток природному середовищу, виражено в преамбулі Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні ушкодження або мають невідворотчу дію 1980 р. [8, 274].

Особливий інтерес щодо цього представляють протоколи до Конвенції: “Про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв” з виправленнями, внесеними 3 травня 1996 р. (Протокол II) [8, 284] і “Про заборону або обмеження застосування запальної зброї” (Протокол III) [8, 305]. Застосування названих мін саме по собі призводить до загибелі людей, завдає визначеної шкоди природному середовищу, бо перешкоджає відновленню сільськогосподарських угідь.

Значний збиток природному середовищу може наноситися запальною зброєю. За оцінками фахівців, у В’єтнамі з початку воєнних дій по березень 1968 р. було використано більш 100 000 т напалму, це було частиною стратегії спустошення, що здійснювалася американськими збройними силами. Вона передбачала дефоліацію лісів і плантацій, знищення рисових полів, спустошення шляхом випалювання або вивозу родючих шарів цілих територій землі [7, 30].

А. В. Кирющенко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВО ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОХРАНЫ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

РЕЗЮМЕ

Глобальная угроза экологической катастрофы вызывает необходимость заключения и систематизации большого количества международных договоров, соглашений, конвенций, нормы которых направлены на международно-правовую охрану окружающей природной среды в мирное время и в период вооруженных конфликтов. Отсутствие четкого механизма реализации государствами норм о защите природной среды, их ответственности за нарушение принятых обязательств, неучастие многих государств в заключении договоров и др. обуславливает необходимость дальнейшего развития и усовершенствования норм международно-правовой охраны окружающей природной среды.

Ключевые слова: природная среда, международно-правовая охрана природной среды, вооруженные конфликты, международные договоры, конвенции.